

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА
КАТЕДРА ПЕДАГОГИКА

РАЙНА ВЕНКОВА СТОЙЧЕВА

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд на тема:

**ИГРАТА КАТО СРЕДСТВО ЗА СОЦИАЛНО РАЗВИТИЕ НА ДЕЦАТА
СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ В ОБЩАТА
ОБРАЗОВАТЕЛНА СРЕДА**

за присъждане на образователна и научна степен „ДОКТОР“
по научна специалност „Специална педагогика“,
професионално направление 1.2. Педагогика

Научен ръководител:
Доц. д-р Пелагия Терзийска

Благоевград, 2018

Дисертационният труд е обсъден и насочен към публична защита на заседание на катедра „Педагогика“ при Факултет по педагогика на Югозападен университет „Неофит Рилски“, проведено на 18.01.2018 г.

Основният текст на дисертационния труд е в обем от 217 стандартни страници. Включва 3 фигури, 5 схеми, 26 диаграми, 39 графики и 8 таблици в 3 глави, изводи и научни приноси. Приложението към дисертацията е от 54 страници. Библиографията съдържа 204 литературни източника, както и 8 интернет източници, от които 145 на кирилица и 67 на латиница.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 30.03.2018 г. от 13.00 часа в Заседателна зала № 412 на УК - 1 на ЮЗУ „Неофит Рилски“

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

ПОСТАНОВКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	4
МЕТОДОЛОГИЧЕСКА РАМКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	
Обект и предмет на изследването.....	5
Цел и задачи.....	5
Хипотеза на изследването	5
МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	
Методи на изследване	5
Методи за обработка на данни	6
Инструментариум	6
ПЪРВА ГЛАВА	
Детето със специални образователни потребности като обект на теоретичен анализ.....	7
ВТОРА ГЛАВА	
Играта в контекста на социалното развитие на детето.....	8
ТРЕТА ГЛАВА	
Организация на изследването	12
Констатиращ етап – проблемът за социално развитие на децата със СОП и ролята на играта в този процес	13
Развиващ (формиращ) етап – педагогически експеримент.....	21
Теоретико-приложен модел на педагогическото изследване	30
Контролен етап – анализ на резултати от реализирания педагогически експеримент.....	33
Резултати от педагогическото наблюдение	37
ИЗВОДИ	40
ПРЕПОРЪКИ	41
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	42
ПРИНОСИ	44
ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	45

ПОСТАНОВКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

В общата образователна среда са включени деца с различен тип и степен нарушения, които изпитват необходимост от подпомагане процеса на адаптация, социализация и интеграция. Образованието им е държавна и обществена грижа и се базира на научно-практически достижения на различни науки, както и на променените философски схващания за ценността, равнопоставеността и уникалността на всеки човек, независимо от неговите особености в развитието и специфичните потребности.

В психолого-педагогическата литература се отдава особено значение на влиянието и характера на взаимоотношенията с връстници и възрастни върху самочувствието и настроението на детето. Подчертава се зависимостта на формиране на личността от положителната оценка на значимите други – родителите, учителя, конкретни връстници, приятели и пр. Необходимо е използването на похвати, чрез които да се стимулират към проява положителните качества на личността. В този смисъл е важно е да се отбележи значението на *играта* като *средство* на обучение и възпитание. Редица психолози и педагози подчертават особената ѝ роля и я определят като основна и своеобразна дейност на детето, посредством която то активно отразява заобикалящия го свят.

Според нормативната база, децата са фундамент на бъдещето, а играта е неотделима част от този фундамент. Изтъква се, че те са играли и играят във всички култури и през всички времена. Играта е посочвана като основна потребност, каквито са храната, здравето, образованието, като жизнено необходима за развитие потенциала на всяко дете, обединяваща мисълта и действието. Определяна е като инстинктивна, доброволна и спонтанна дейност, помагаша на децата да се развиват във физическо, интелектуално, емоционално и социално отношение. Благодарение на нея те се учат да живеят, а не просто да прекарват свободното си време.

Игровата дейност изпълнява корекционно-развиваща функция и е от особено значение за социалното развитие на децата със СОП. Те се нуждаят от допълнителна стимулация за игрови интеракции, както от семейството, така и от педагозите. Целенасочената и умело реализирана игрова дейност, ориентирана към изграждане на умения за общуване, подражание и имитация, подпомага изграждането на социални умения. Играта улеснява общуването между децата, защото сменя напрежението и разведрява обстановката, това е единствената дейност за удоволствие и забавление. Интерактивните методи, какъвто безспорно е играта, дават възможност за ефективно реализиране на една от основните задачи на съвременното образование на децата със СОП, а именно тяхната социализация и интеграция в обществото.

Обект на изследването е играта на децата със СОП от начален етап на основната образователна степен в условията на интегрирано обучение.

Предмет на изследването е социалното развитие на децата със СОП в игровата дейност.

Въз основа на конкретизираните обект и предмет се определи **целта** на изследването, а именно да се разкрие стимулиращото влияние на играта, както и ролята ѝ за усвояване на социални умения от малките ученици със СОП.

За постигане целта на изследването се реализираха следните основни **задачи**:

1. Да се анализират теоретични схващания относно:
 - Особеностите в развитието на децата със СОП.
 - Педагогически фактори, влияещи върху детето със СОП в общата образователна среда;
 - Същност и значимост на играта върху процеса на социално развитие на децата със СОП.
2. Да се проучи, анализира и подбере инструментариум за реализиране на педагогическото изследване.
3. Да се изведат критерии за оценка на резултатите при измерване на междуличностни взаимоотношения, степен на участие в учебно-възпитателния процес и заемана позиция на детето със СОП в масовия клас.
4. Да се установи влиянието на играта върху детето със СОП, относно равнището на социално развитие.
5. Да се създаде и апробира модел за организация на игровата дейност за стимулиране социалното развитие на детето със СОП в общата образователна среда.

В съответствие с предмета, обекта и целта на изследването се очерта следната **хипотеза**:

Допускаме, че посредством правилния подбор и приложение на разнообразни по вид игри, адекватно определяне на подходящо място в играта на учениците със СОП, съобразно с възможностите им, ще се повиши мотивацията им за активно участие, ще се провокират позитивни игрови взаимодействия, подпомагащи процеса на приобщаване и повишаване степента на социално развитие.

Методи на изследване:

- Теоретически анализ и синтез.
- Анкетно проучване.
- Анализ на документи, отнасящи се до децата със СОП (индивидуални програми, доклади, протоколи, портфолиа).

- Прилагане на проективни тестове за установяване на фактори на социално развитие у детето със СОП.
- Педагогически експеримент.
- Педагогическо наблюдение.

Методи на обработка на данните:

- Графични методи за представяне на данни.
- Статистически методи.

Инструментариум:

1. Анкетна карта за начални учители от масовото училище;
2. Анкетна карта за ресурсни учители;
3. Анкетна карта за родители;
4. Методика за изследване на самооценката „Три оценки“ /А. Липкин/;
5. Многофакторен личностен тест /по Р. Б. Кетел и Р. Б. Коаном/;
6. Проективен тест „Къща, дърво, човек“ /Дж. Бак/;
7. Протоколи от наблюдения;
8. Разнообразни по вид и съдържание игри.

Етапи на изследването:

1/ Подготвителен етап /февруари 2015 – май 2016/ – обхваща анализиране на литературни източници; анализиране на документация, отнасяща се за децата със СОП; получаване съгласие от родители, директори, педагози и възпитатели за провеждане на експерименталната дейност; подбиране на подходящ инструментариум за изследване на ученици със СОП от първи и втори клас на масовото училище; разработване на анкетни карти за педагози (масови и ресурсни учители), обучаващи деца със СОП в масовото училище, както и за родители на деца със СОП.

2/ Експериментална работа /април 2015 – септември 2017/ – провеждане на педагогически експеримент, натрупване и регистриране на емпирични данни. Проектиране и апробиране на структурно-функционален Модел за стимулиране на социалното развитие на децата със СОП в първи и втори клас на начален етап на основната образователна степен върху основата на разнообразните видове игри.

3/ Заключителен етап /септември 2017 – януари 2018/ – обработка на емпиричния материал и оформяне на дисертационния труд.

Дисертационният труд е структуриран в постановка на изследването, три глави, изводи, приносни моменти, литература и приложения.

В ПЪРВА ГЛАВА „ Детето със специални образователни потребности като обект на теоретичен анализ“ се изясняват базисни понятия, често срещани в избраната за разглеждане област. Представени са гледни точки от историческа и съвременна перспектива. Вzeti са предвид възгледите на водещи автори в България и чужбина. Поставя се акцент върху особеностите в психофизическото

развитие на различните групи деца със СОП. Описват се някои специфики по отношение протичането на основните психични процеси – реч, възприятие, внимание, мислене, памет, представи. Отдава се значение както на развиващите функции на общата образователна среда, така и на негативните аспекти на обучението в масовото училище.

Важно е да се подчертае, че при децата със СОП социалният интерес е слабо изразен поради особеностите в тяхното психофизическо развитие. Интелектуалната недостатъчност възпрепятства изпълнението на двете основни функции на интелекта - организация и адаптация, чрез които се структурират отношенията със средата. Общувайки със своите връстници в норма в общата образователна среда, детето със СОП има възможност да извършва разнообразни интеракции и по пътя на подражанието да усвоява и да прилага на практика нови знания и умения, като се създават условия за социално развитие. Процесите на развитие трябва да се разглеждат в контекста на средата, като се проследява динамиката на отношения и взаимодействия, отразявайки диференциалните характеристики на индивидуално и групово функциониране.

В нашето съвремие назрява необходимостта от социална интеграция на децата с увреждания още от ранна възраст, като е необходимо да им се предоставят благоприятни условия за адаптация, социализация и образование в общата образователна среда заедно с техните връстници в норма. Темата за интеграция е нормативно поставена през 1996 г. с приемането на Стратегията на ЕС за хората с увреждания. От изложените научни теории по отношение на интегрираното обучение може да се обобщи, че не е достатъчно детето със СОП да присъства физически през цялото време в класната стая редом с връстниците си в норма, но е необходимо да му се предоставят възможности за реализиране на пълноценни контакти със съучениците на базата на активно участие и взаимодействие в ежедневните дейности на ученическия клас, както и задоволяване на неговите индивидуални потребности и предоставяне на условия за разгръщане на потенциала от възможности и способности. В зависимост от типа и степента на нарушение и прилагането на ефективни методи на обучение и възпитание при една част от децата със СОП ще е налице само физическа интеграция, докато при друга част успешно ще се реализира социална интеграция, благодарение на подкрепящата среда. Създадени са различни модели на интеграция, като нито един от тях не е универсалният и най-подходящият за приложение, но има един, който е най-подходящ за *конкретното дете*, изхождайки от индивидуалните му потребности и възможности.

Направени са следните **изводи**, относно развитието на детето със СОП при подходящо организирана образователна среда, а именно:

- Формиране и развитие на нови знания, умения и навици;
- Разширяване на речниковия фонд и овладяване умения за успешно осъществяване на вербална и невербална комуникация;

- Опознаване на повече модели на поведение по пътя на наблюдение и учене от чуждия опит;
- Формиране култура на общуване;
- Обогащаване на социалния опит;
- Формиране умения за сътрудничество и екипна дейност;
- Овладяване умения за рефлексия на собствената дейност и възпитаване на положителни личностни качества;
- Изграждане на трайни позитивни отношения с връстници и прерастване в приятелство;
- Увереност в собствените сили и изграждане на позитивно отношение към самия себе си;
- Развитие на качества като активност и инициативност;
- Интегриране в обществото като възрастен индивид и повишаване качеството на живот.

Очертани са често срещани проблеми на физическата и социална среда в общообразователната институция, които за съжаление рефлектират пряко върху детето със СОП: Липсва стройна и работеща система за ранно откриване и въздействие при нарушения на развитието; Неосигурена достъпна околна среда за децата с физически и сензорни увреждания, като достъпен училищен двор, коридори, класни стаи и пр.; Недостатъчна финансова обезпеченост на семействата и училищата; Липсват необходими средства, пособия и материали за улесняване процеса на интеграция и социализация на детето със СОП в общата образователна среда; Липсва редуциране на учебното съдържание за децата със СОП, включени в общата образователна среда; В много случаи е налице имитативна интеграция – физическото включване, води до изключване по отношение на учебния материал и/или отхвърляне от средата на съученици; Недостиг на специалисти – ресурсни учители, логопеди, психолози, персонал; Голям брой деца (две и повече) с различен тип нарушения, интегрирани в една ученическа паралелка, където масовият учител не получава ежедневна помощ при работа с тях, поради което учебните часове преминават главно във въдворяване на ред; Малък процент масови учители, преминавали обучителни курсове за работа с деца със СОП; Недостатъчно и/или недостъпна специализирана литература; Недостатъчна подготвеност на родителите за работа със своето дете с нарушения и пр. Негативното отношение спрямо децата със СОП може да се преодолее, когато обществото, институциите, учителите, специалистите и родителите се освободят от страховете си, предразсъдъците си, стереотипите и социалните представи за един или друг вид нарушение.

Във **ВТОРА ГЛАВА „Играта в контекста на социалното развитие на детето“** на дисертационния труд се разглеждат концепции и схващания, относно същността на играта. Условно разгледаните теории са разделени на *биологични*, при които акцент се поставя върху инстинкта и регулирането на енергията (теории на К. Грос, Г. Кар, В. Щерн, К. Бюлер, М. Лазарос и Г. Патрик, Теория за излишъка на сили, Концепция на Ф. Бойтендайк) и *социални теории*, отдавайки значение на психодинамичните, познавателни и социализиращи

възможности на играта (теории и концепции на Л. С. Виготски, С. Л. Рубинщайн, Д. Б. Елкони, Е. Ериксон, З. Фройд, М. Аргайл, Г. Пиръов, Д. Танен). Разгледани са още исторически и съвременни схващания за играта на чужди и наши автори като Й. Хьойзинха /2000/, Д. Уиникът /1999/, Ж. Пиаже /1992/, Дж. Брунер /1976/, Дж. Елис /1974/, G. Fein /1981/, С. Левин /1984/, Р. Хайнд /2000/, Е. Нун /1998/, М. Prensky /2001/, Р. Gray /2008/, D. Spanhel /2009/, С. Mark /2009/, А. Фройд /1999/, J. Goldstein /2012/, Н. Витанова, Д. Димитров /1989/, Е. Русинова /1997/, М. Праматарова /1995/, В. Гюрова /2000/, И. Миленски /1999, 2012/, А. Велева /2013, 2014/ и др.

Общуването е основна форма на взаимодействие между хората и основен фактор за развитие и възпитание. Със задоволяването на тази основна потребност, чрез играта детето се свързва с околния свят, със заобикалящите го хора, опознавайки света през своята призма *между реалност и въображение*. В зависимост от средата, в която то расте и се развива и от неговите психични особености, собствената му игра преминава през различни стадии на развитие и придобива своеобразна функция и значение. Постепенно с умственото развитие, игровата дейност придобива осъзнатост, издига се на по-високо равнище, променя се нейното значение, задоволявайки в голяма степен социалните и интелектуалните му потребности. Като се има предвид, че при децата с увреждания вторичните отклонения се изразяват в нарушено протичане на психичните процеси, то *въображението* не е развито, от което следва, че игровата дейност, свързана със заместване на предмети не възниква без помощта на възрастния. Децата с интелектуална недостатъчност не осъзнават кое е предмет на действието и кое е *условие* за осъществяване на действието, или срещат затруднения с идентифицирането на реалния предмет и неговото функционално приложение в бита, поради което не са в състояние да осъществят заместване по подобие и не се поражда необходимост от допълване на привичната ситуация на действие с предмет, който липсва в дадения момент. Може да се приеме, че от една страна играта представлява форма за самоизразяване и открива възможности за проникване в детското подсъзнание, а от друга страна - отразява близки до опита на детето събития и действия на хората. Играта в известен смисъл представлява отражение на околната действителност и съдържа исторически характер, променяйки се с измененията в обществения живот. В детските игри се отразяват различни явления и събития на обществения живот и е естествено те да се изменят по форма и съдържание

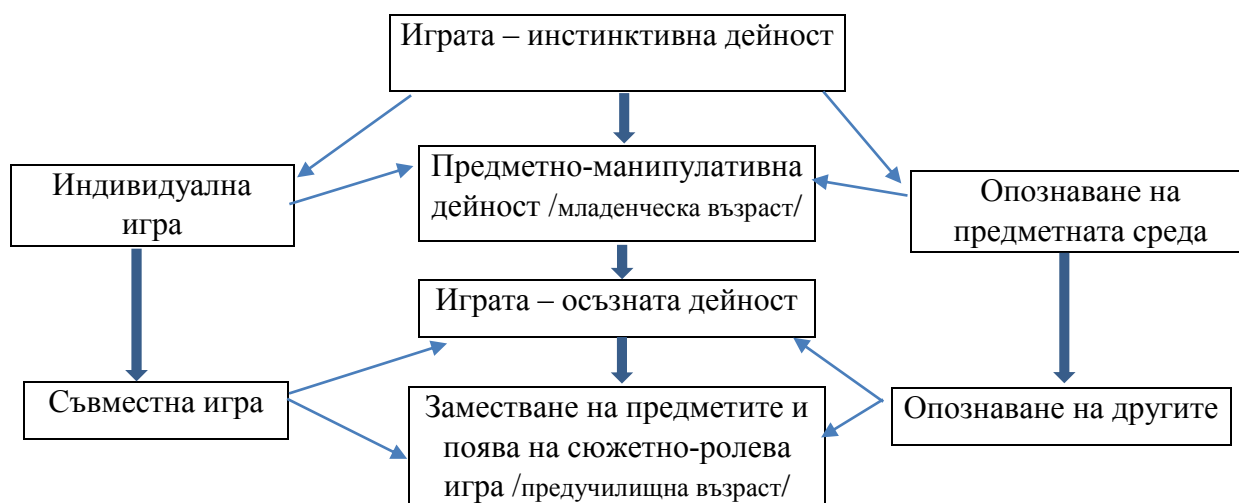
В края на първа точка **„Феноменът игра - теоретичен анализ“** от Първа глава на дисертацията са изведени следните *обобщения*:

- в младенческа възраст играта е чисто инстинктивна дейност;
- желанието за игра назрява с умственото развитие, което е определящо за съдържанието и качеството на играта и представлява показател за интелектуалното, емоционалното и културното развитие на детето;
- ролевата игра възниква, едва след като се появи *осъзнаване и различаване* на фактическата и въображаемата ситуация;

- въображението поражда необходимост от изпълнение на *роля* и създава предпоставки за развитие на ролевата игра;
- мотив за ролевата игра представлява околната действителност и поведението на заобикалящите го възрастни;
- детето с умствена изостаналост изпитва особени затруднения по отношение пълноценното включване в ролева игра, поради неспособността за осмисляне на фактическата ситуация и липсата на въображение;
- при децата с различен тип нарушения играта се появява по-късно и е необходимо да бъдат подпомагани, за да се развие качеството и съдържанието на игровата им дейност. При тях играта се осъществява на съвсем елементарно ниво, а при онези с тежка и дълбока степен на умствена изостаналост, тя напълно отсъства.
- играта преди всичко е духовна, доброволно извършвана дейност, съпроводена с чувство на свобода, лишена от всякакви методи на принуда.
- играта откъсва детето от реалността и го пренася в един въображаем, контролиран от себе си свят, но за да пожелае да играе, то трябва да бъде здраво, да се чувства защитено и спокойно.

Във втора точка „**Развиващи функции на играта**“ от Втора глава на дисертационния труд са разгледани различни видове игри и тяхната полза върху развитието на детето със СОП. Съставена е схема по отношение възникването и развитието на играта при детето в норма. Акцент се поставя върху спецификата ѝ на проявление при детето със СОП.

Схема 1.1. *Поява и разгръщане на игровата дейност при детето в норма.*

Отдава се значение на социалното развитие при детето в норма и при детето с увреждания, с оглед първичното му увреждане и произтичащите от него

вторични отклонения. Разглеждат се различни теоретични схващания, относно същността на социалното развитие. Позоваваме се главно на теорията на В. Щерн и теорията на Л. С. Виготски, за да откроем съществената разлика в развитието на детето в норма, където е налице конвергентен характер на развитие, докато при детето с увреждания настъпва дивергенция в развитието. Подчертава се съвкупността от фактори (биологична обусловеност, социална и материална среда), обуславящи равнището на социално развитие на детето в определен възрастов период.

Открити са следните *специфики* на социално развитие при детето с нарушения:

- Подчертана неравномерност, т. нар. „хетерохрония“ по отношение на психичните процеси.
- Нарушена диалектика на цялостната отразителна система.
- Недостатъчна социална активност.
- Нарушена способност за комуникация и общуване.
- Ограниченост на опита.
- Неразбиране на емоционалните реакции и грешки в атрибуцията.
- Поведенческо несъответствие и/или обща неадекватност.
- Несформираност на самосъзнанието.
- Интелектуалното изоставане става все по-явно с увеличаване на възрастта.

Подчертава се особеното значение на *ранното въздействие* и използване на сензитивните периоди в развитието на детето със СОП. Системните корекционни въздействия създават условия за организацията и развитието на висшите психични функции, което рефлектира благоприятно върху основните физиологични и психологични функции на ЦНС. Интензивната дейност на нервната система обуславя създаването на множество важни условни връзки, отношения и режими на работа, което е условие за активизирането и включването на увредените участъци в целенасочена дейност. В този ред на мисли накратко може да се обобщят съществените *фактори*, влияещи върху равнището на социално развитие на детето със СОП:

- ранно откриване и адекватно диагностициране на увреждането;
- ранна рехабилитация;
- потенциални способности на детето;
- социална среда;
- степен на активност в жизнената среда;
- вид на обучение.

ТРЕТА ГЛАВА „Изследване на играта като средство за социално развитие на детето със СОП (емпирично педагогическо изследване)“, е посветена на проведеното изследване, организацията и методиката, както и подробно описание на контингента на проучване – ученици със СОП в първи и втори клас на масовото училище.

Експериментът се проведе в периода 2015 – 2017 г. За целта предварително се обсъдиха със съответните ръководства на училищата и с учителите, обучаващи ученици със СОП в масовия клас различни въпроси, свързани с предстоящата експериментална дейност – определяне на възможно най-подходящото време (учебни часове, междучасия, по време на подготовката и провеждането на различни извънкласни дейности) на необходимите учебни дисциплини, начини на взаимодействие с учениците и техните родители, възможностите за предварителни наблюдения и опознаване на децата, както и ползване на подходящи материали, реквизит и др. п., с които разполага училището. С цел постигане на ефективност и по-пълна достоверност на педагогическото изследване използвахме различни методи – наблюдение, анкетиране, проучване на документация (лични досиета на учениците със СОП - индивидуални програми, доклади, медицински документи, продукти от дейности на ученика със СОП), прилагане на различни психологически тестове за изследване на учениците със СОП.

В експерименталното изследване взеха участие 52 начални учители и възпитатели, обучаващи деца със СОП в масовото училище; 40 ресурсни учители към Регионален център за подкрепа на процеса на приобщаващото образование (РЦППО) в област Благоевград и София - град, както и 34 родители на деца със СОП, интегрирани в масовото училище.

Организация на изследването

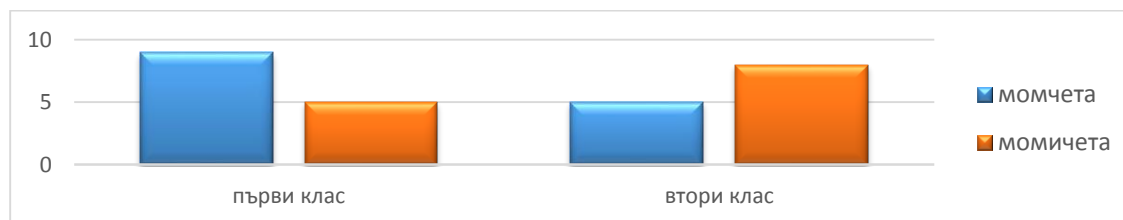
Емпиричното педагогическо изследване се проведе в следните образователни институции - II ОУ „Димитър Благоев“, III ОУ „Димитър Талев“, IV ОУ „Димчо Дебелянов“, V СУ „Георги Измирлиев“, VI СУ „Иван Вазов“, VIII СУ „Арсений Костенцев“, IX ОУ „Пейо Яворов“, XI ОУ „Христо Ботев“ – гр. Благоевград; ОУ „Св. Паисий Хилендарски“, с. Долно Осеново; ОУ „Никола Парапунов“, гр. Разлог; 120 ОУ „Г. С. Раковски“, гр. София.

В изложената Таблица № 1.1. са представени изследваните деца със СОП по вид на нарушение. Те са на възраст 7 - 9 години, в първи и втори клас на масовото училище. Важно е да се уточни, че една част от тях не са получавали допълнителна подкрепа от специалисти по време на посещение в детската градина. Под съответната таблица се предлага диаграма на разпределението им по пол и възраст.

Таблица № 1.1.

ВИД НА НАРУШЕНИЕ							
ХАДВ	аутизъм	Наруш. на способността на учене	Умствена изостаналост	Зрителни затруднения	Слухови нарушения	Комуникативни нарушения	Двигат. нарушения
С. Т. С. К.	С. Г. И. Г. Д. Д. И. И. И. И. К. К.	Л. В. Д. И. А. М. Л. П. И. К. Е. Д. В. Т.	Ж. Х. А. Н. Е. Р. Ю. З.	А. С. А. С. М. Д.	Г. Г. А. Ж.	Д. И. Г. Г. Т. Т.	В. Т.
2	6	7	4	3	2	3	1

Диаграма 1 Разпределение по пол и възраст на изследваните деца със СОП

В първа точка от трета глава „Констатиращ етап – проблемът за социалното развитие на децата със СОП и ролята на играта в този процес“ се представят резултати относно анкетното проучване на педагози и родители. Отчетени са резултати по предварително зададени критерии за провеждане на педагогически наблюдения, а също така са определени стойности на индикатори, посредством така подбраните проективни тестове.

По време на педагогическите наблюдения се изготвяха протоколи, в които се отчиташе *участието* на детето със СОП по време на учебния процес, *взаимоотношенията* между него и съучениците му по време на урочна и извънурочна дейност (по време на междучасия, занимания по интереси в процеса на подготовка и провеждане на празник на буквите, коледни тържества и пролетен празник), разкриване *позицията* му в масовия клас. В таблицата по-долу се представят критериите и показателите, които служеха за изготвяне на протоколи от педагогическото наблюдение по време на констатиращ и контролен етап.

Таблица № 2 *Ниво на активност на детето със СОП в масовия клас*

критерии	показатели
Участие по време на учебния процес	активно пасивно активност при определени учебни предмети нарушава учебния процес
Взаимоотношения	конкурентни равнопоставени конфликтни ограничени
Позиция в общия клас	лидер поддържащ подражаващ самоизолиращ се игнориран отхвърлен обект на агресия проявяващ агресия

От проведеното педагогическо наблюдение се констатира, че повечето от участващите в педагогическото изследване деца със СОП в първи и втори клас на масовото училище остават пасивни по време на учебните часове, като по-голямата част от времето, прекарано в училище не е уплътнено с целенасочена учебна дейност. Считаме за целесъобразно да уточним, че в някои случаи учителят на класа отчиташе присъствието ни и отделяше специално внимание на детето /децата със СОП. През по-голямата част от времето в учебния час се констатира трудности по отношение мотивацията за активно участие, като накрая на учебния час при голяма част от тях се наблюдава отегчение и умора от несправянето с възложените задачи и упражнения. При една част от учениците със СОП в края на учебния час се отчита по-висока степен на нежелание за изпълнение на възложени задачи, следствие на което се нарушава дисциплината в обикновения клас.

Диаграма 2

При изследваните деца със СОП се отчита минимален процент на проява на конфликтни отношения. В посочената по-долу графика се онагледяват

результати от измерените взаимоотношения между учениците със СОП и техните съученици в норма.

Графика № 5

Стойностите по трети критерий сочат преобладаване на два от измерените показатели, а именно позиция на игнориран (най-голям брой деца) и самоизолиращ се и подражаващ (равен брой). Емпиричните данните се обобщават и онагледяват, посредством предложената по-долу графика.

Графика № 6

Осъществено педагогическо наблюдение, констатациите по определените критерии и отбелязването им в протоколи способстваха в голяма степен избора на подходящи игри, определяне мястото на детето със СОП в конкретната игра и изработване на система от игри, които реализирахме в масовия клас. За тази цел допринесе и приложената тестова методика, описана детайлно в предходната точка на настоящата глава от дисертационния труд.

Предварително бяха определени за изследване и установяване стойностите на *индикатори*, сочещи социално развитие:

- Когнитивни умения
- Чувствителност
- Тревожност
- Самоконтрол
- Общителност
- Отговорност
- Увереност в себе си
- Самооценка

За целта се приложиха следните психологически тестове: *Многофакторен личностен въпросник за деца* /по Р. Б. Кетел и Р. Б. Коаном/, който редуцирахме и променихме конкретни въпроси, с цел адаптирането му към особеностите и специфичните възможности на децата със СОП; *Методика за изследване на самооценката „Три оценки“* /А. Липкин/; *Проективен тест „Къща, дърво, човек“* /Дж. Бак, 1981/. Използваните в педагогическия експеримент методи на изследване способстваха за придобиване на по-голяма информираност и обективност по отношение на извадката. Спомогнаха за разкриване личностовите особености на изследваните деца със СОП, специфичните им потребности и интереси, заемащата позиция в ученическия клас, което ни послужи като база и ориентир за изграждане на система от игрови дейности, които реализирахме в масовия клас.

Изчисляването стойностите на индикатори, сочещи социално развитие, се извърши благодарение на осъществяване на подбор на тестове, подходящи за използване при деца със СОП от начален етап на основна образователна степен. Обобщените резултати от приложените психологически тестове представяме по-долу.

Интерес представлява фактът, че голяма част от децата със СОП в първи и втори клас (61 %) се отличават с ниска стойност по отношение на Фактор А – общителност, като се отчита липса на интуиция в междуличностните отношения, липса на гъвкавост, а в поведението им се наблюдава негативизъм и/или егоцентризъм, проявяващ се в незаинтересованост от живота на околните.

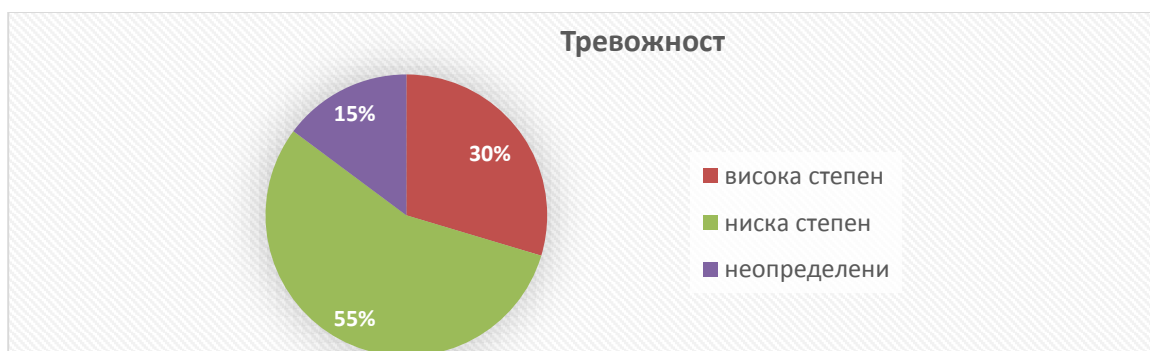
Резултатите от изследвания Фактор I – чувствителност се онагледяват посредством представената диаграма:

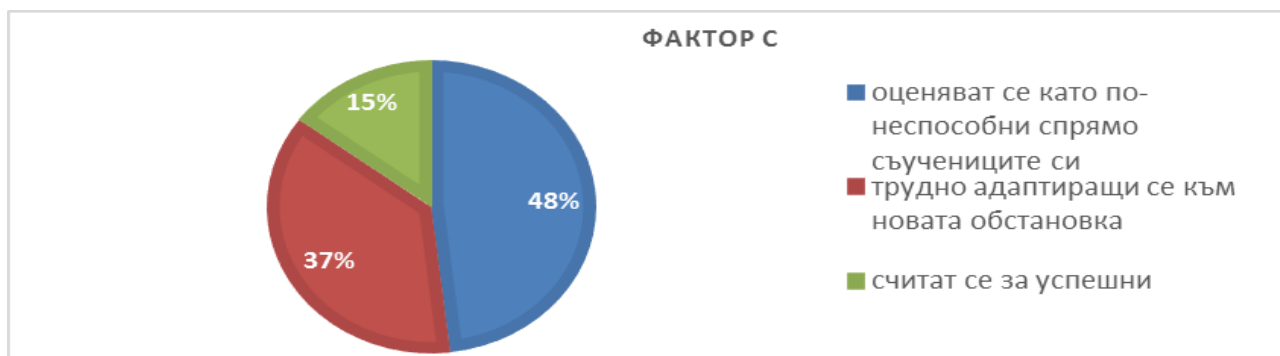
В поредната диаграма се представят резултати от измерване стойност на отговорност (фактор G) при изследваните деца със СОП от първи и втори клас на масовото училище по време на констатиращ етап. Важно е да се отбележи, че при голяма част от учениците в първи клас се регистрира ниска стойност на отговорност, което се обвързва с факта, че те все още са в процес на изграждане на учебни умения.

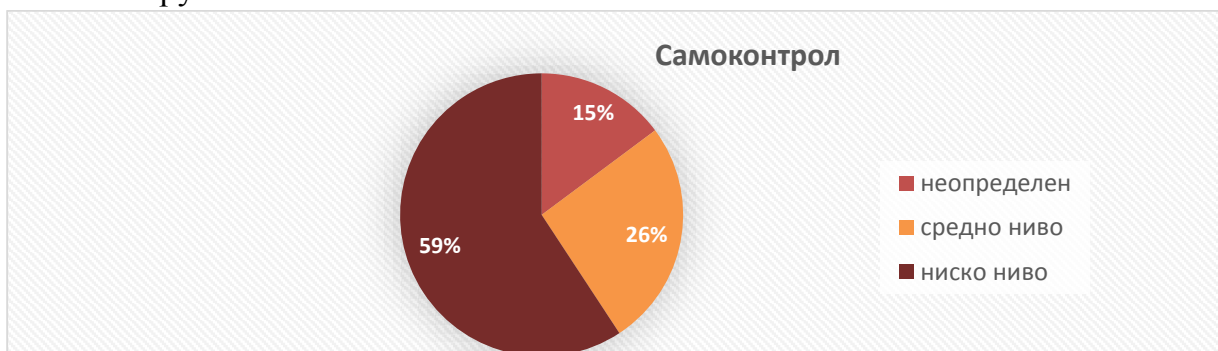
Резултатите относно фактор О (тревожност) онагледяваме в представената по-долу диаграма. Считаме за необходимо да изтъкнем факта, че по-голямата част от децата със завишена тревожност са в първи клас на масовото училище и допускаме, че при тях новата (училищна) обстановка оказва по-силно влияние, което засилва чувството на тревога и потиснатост.

Емпиричните данни по фактор С (увереност в себе си) сочат, че голяма част от изследваните деца, които считат, че изпълняват успешно задачите си в училище се дължат на факта, че на същите им се поставят задачи, съобразени с техните индивидуални възможности. При обобщаване резултатите от фактор С изключваме малкия процент ученици, които не са способни да отговарят на въпросите.

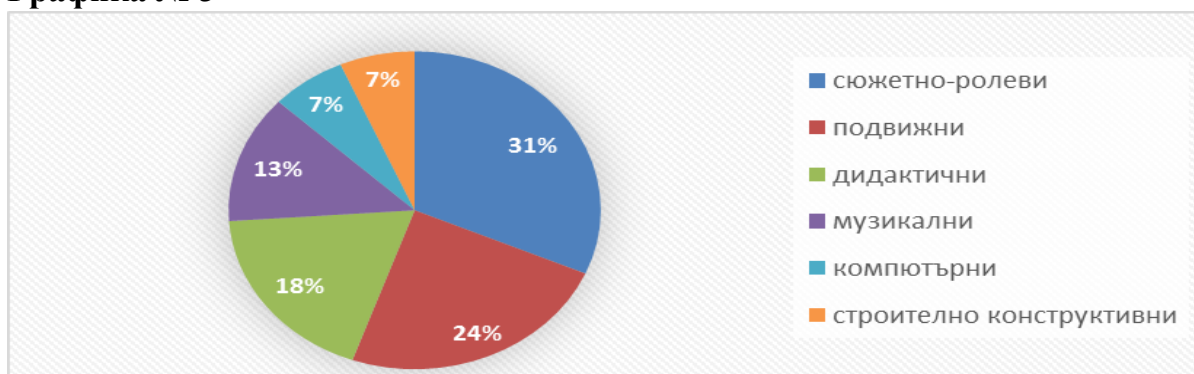
При повече от половината, изследвани с многофакторен личностен въпросник деца със СОП (59%) се отчита ниска стойност на индивидуално Q (самоконтрол), което се изразява в лоша организираност и пилеене на енергия с повишена импулсивност. Ниското ниво на самоконтрол индикира и по-слаба социална приспособимост, което в голяма степен се предопределя от степента и типа на нарушение.

В точка 2.1. „Ролята на играта за социално развитие на децата със СОП през погледа на учители и родители – анализ на резултати от анкетно проучване,, са представени резултати от констатиращ етап, където се установява позицията и отношението на учители и родители, относно мястото и ролята на играта в учебния и извънучебния процес за развитието на учениците от начален етап на основната образователна степен.

В изложените по-долу графики се представят предпочитанията на видовете игри на учителя на масовия клас, както и на ресурсния учител и посочване на подходящите учебни предмети за провеждане на игри.

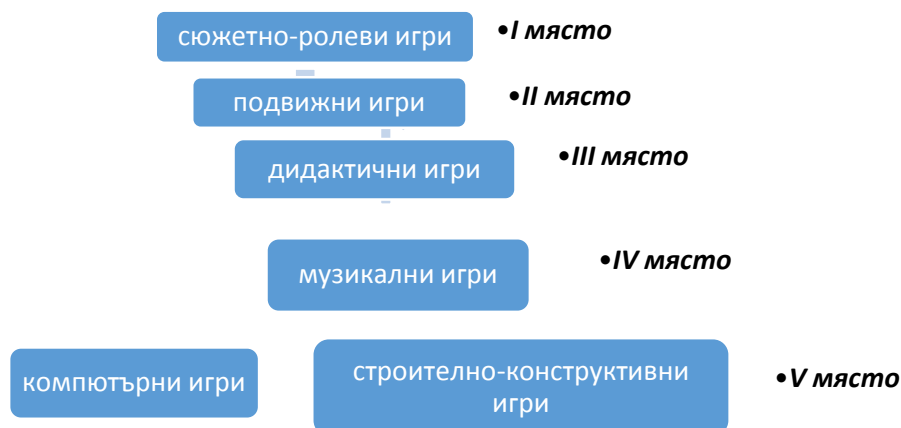
Графика № 3

Учебни предмети, подходящи за провеждане на игри /според педагозите/

Фигура №3 Ранжиране на видовете игри по степен на значимост, относно приобщаване на детето със СОП в обикновения клас.

В зависимост от целите на използване на игрите отговорите на анкетираните педагози могат да се *обобщят* по следния начин:

- Улесняване възприемането на учебния материал (37 %);
- Мотивиране на учениците за активно участие в учебния процес (21 %);
- Приобщаване към класа и изграждане на умения за работа в екип (19 %);
- Поставяне в различни ситуации (14 %);
- Изграждане на позитивни отношения между съучениците (9 %) и т. н.

Трудностите, които децата със СОП срещат по време на игра в учебния процес, според наблюденията на учителите са следните:

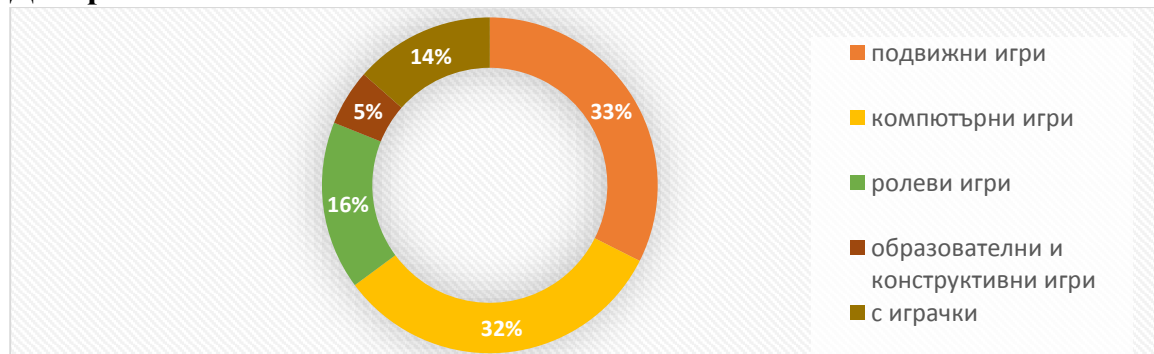
- трудности по отношение разбиране и усвояване правилата на играта (42%);
- трудно постигане на концентрация, бързо настъпване на умора, следствие на което преждевременно оттегляне от играта (38 %);
- трудности, произтичащи от увреждането на детето (22 %);
- трудности при взаимодействията със съучениците и нарушаване играта на целия клас (18 %).

Обобщените резултати от анкетното проучване сочат, че масовите учители пренебрегват ролята на играта в учебно-възпитателния процес, поради което се поражда необходимост от повече информация относно играта и нейните разновидности в процеса на приобщаване на детето със СОП в ученическия клас. Установява се, че те не отделят време за проучване и прилагане на повече на брой и разнообразни игри във и извън учебно време, както и по отношение определяне позицията на детето със СОП в конкретните игри, съобразно възможностите и уменията му.

Предвид факта, че влиянието на родителите е от особено значение в процеса на социализация и интеграция на детето със СОП в масовия клас, проведохме анкетно проучване именно с тях, което ни позволи да получим допълнителна информация за детето със СОП и спомогна в значителна степен при подбора на игрите. От проведената анкета се констатира, че голяма част от родителите проявяват заинтересованост относно времето прекарвано в училище на своето дете, връстници и приятели, с които то общува, неговото поведение в общата образователна среда, игрите, които предпочита и т.н. Голям процент от анкетираните родители (34 %) посочват, че децата им общуват избирателно със своите съученици. Важно е да се подчертае, че най-нисък е процентът на родителите (17 %), чийто деца нямат приятели. Мнението на анкетираните родители е, че през по-голямата част от времето децата им играят в къщи (42 %) или навън, пред дома си (38 %). Едва 20 % от респондентите посочват, че играят повече в училище. Анкетираните лица отбелязват, че насърчават децата си към участие в различни игри и се стараят да играят с тях винаги, когато имат възможност. Предвид свободните отговори, които отбелязват се отчита, че децата предпочитат да играят с родителите си предимно на игри на карти, настолни игри, редене на пъзели, игри по роли, компютърни игри и пр. Една част от родителите (26 %) признават, че не разполагат със свободно време, за да играят с децата си.

В диаграмата по-долу се обобщават и онагледяват резултатите, относно предпочитанията на игри от децата със СОП, според родителите:

Диаграма 1. 3.

Важно е да се подчертае, че емпиричните данни от анкетното проучване се използваха за организацията и провеждането на експерименталната дейност.

В точка трета от настоящата глава на дисертационния труд **„Развиващ (формиращ) етап – педагогически експеримент“** се представят резултати от реализирани в масовия клас разнообразни игрови дейности. Трябва да се отбележи, че със съгласието на училищните ръководства, на класните ръководители и възпитатели на съответните ученически паралелки замествахме цял учебен час с предварително планирани игрови дейности. Игрите се провеждаха главно в учебните часове по изобразително изкуство, ДБТ (домашен бит и техника), музика и физическо възпитание и спорт, както и по време на учебните занимания при целодневната организация на деня и предвидените часове за занимания по интереси.

По време на развиващия етап от педагогическия експеримент обособихме две групи – експериментална (ЕГ) и контролна (КГ). В *експерименталната група* участват общо 15 деца (8 от първи клас и 7 от втори клас), от които 9 момичета и 6 момчета, а в *контролната група* – 12 деца (6 от първи клас и 6 от втори клас), от които 4 момичета и 8 момчета. Предвид отчетените резултати от констатиращия етап и с цел подпомагане процеса на приобщаване на учениците със СОП в първи и втори клас на масовото училище, което би способствало в голяма степен за повишаване равнището на социално развитие при въпросните ученици, подготвихме и приложихме серии от разнообразни по вид и съдържание игри. Целта се конкретизира с осъществяване на следните задачи:

1. Подбор и структуриране на подходящи игри, съобразени с възрастовите особености на учениците в норма;
2. Определяне подходящото място на ученика/учениците със СОП в конкретната игра (в някои от експерименталните ученически паралелки са интегрирани повече от един ученик със СОП);
3. Мотивиране на учениците за активно участие в предстоящите игрови дейности;
4. Създаване на игрова среда - организиране на учебното пространство, така че да е подходящо за провеждане на планираните игрови дейности;
5. Осигуряване на възможност за участие в игри с физически контакт с друго дете/деца;
6. Реализиране на групови и колективни игри с преобладаващи положителни емоции;
7. Осигуряване на възможност за взаимодействие чрез сътрудничество и взаимопомощ.

Педагогическият експеримент стартира с разнообразни по съдържание *творчески игри*, реализирани в малки групи. Осъществиха се следните игри:

- „Създай обща рисунка“ на тема „Пролет“, „Есен“ или „Зима“, в зависимост от сезона, в който се реализира и предполага групова работа от по двама ученици, избрани на случаен принцип. Предварително се уточняваше, че играта не е състезателна за избор на най-красива рисунка, а ще се проследява стремежът към обща дейност и проява на положителни междуличностни

взаимоотношения. От новосформираните партньори се изиска да си стиснат ръцете и да се прегърнат. В края на играта всяка двойка застава в средата на класната стая и показва общата си рисунка. Правят се кратки положителни коментари, като се акцентира върху най-хубавите изображения, за да се поддържа положителния емоционален фон. Резултати се представят в Таблица № 3.1. по-долу.

- Игра „Птици“ - дава се възможност на всяка новосформирана група да изтегли плик с части от пъзел, като при правилно подреждане на пъзела се получава пъстра птица, която за всяка група е различна. От участниците в екипната дейност се изисква заедно да подредят пъзела, като спазват определени правила, като проява на добри обноски в процеса на дейността, сътрудничество и правилно подреждане на пъзела. Резултатите се представят в Таблица № 3.2.
- Музикална игра „Танцът на птиците“, при която се сформираха танцови двойки на случаен принцип. Изисква се изпълнение на танц в синхрон, проява на артистичност и не на последно място да се отпуснат и забавляват. Резултатите от играта по отношение активността на участие при учениците със СОП се представя графично:

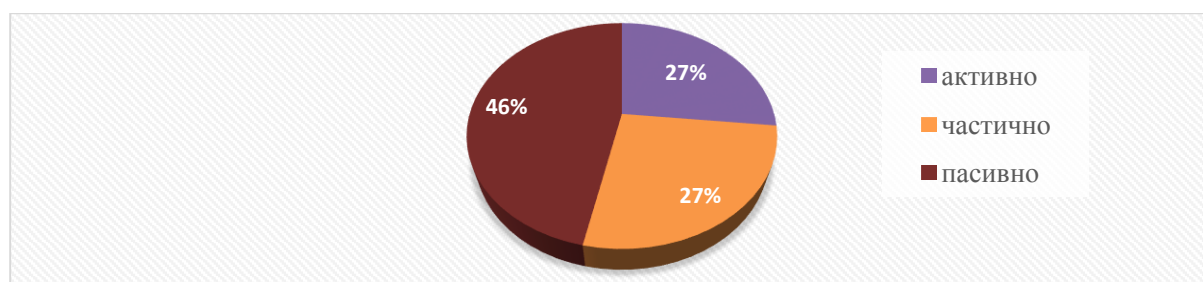
Таблица № 3.2. Резултати от проведената игра „ Птици“

критерии	показатели	брой ученици със СОП
Степен на активност по време на играта	висока	8
	ниска	7
Отношение на съучениците спрямо детето със СОП по време на играта	позитивно	7
	негативно	2
	неутрално	6
Отношение на детето със СОП спрямо съучениците по време на играта	позитивно	8
	негативно	2
	неутрално	5
Взаимодействие между партньорите в групата	споделя и разменя предмети	9
	спазва изискванията за извършване на дейността	7
	не участва адекватно	2

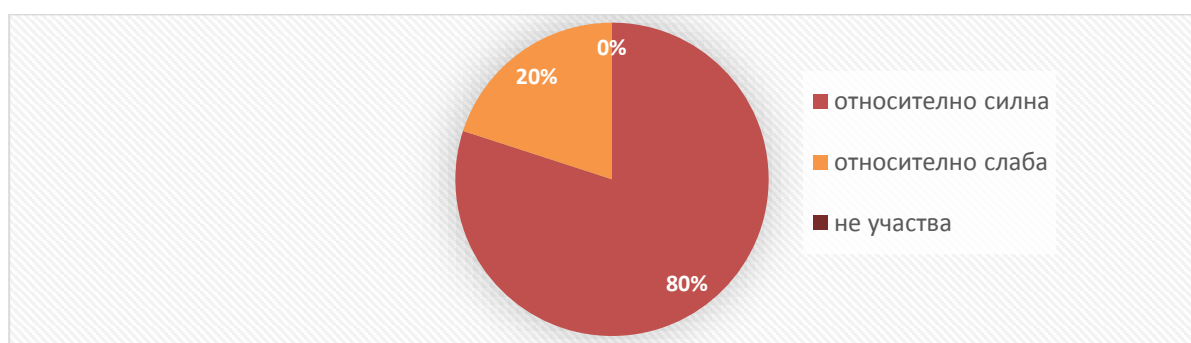
Таблица № 3.1. Резултати от реализираната игра „Създай обща рисунка“

критерии	показатели	индикатори	брой ученици със СОП
Мотивация по време на играта	силна	добро настроение	9
		желание за участие	
	слаба	вялост по време на играта	6
		апатично настроение	
Степен на участие в играта	висока	активност	7
		инициативност	
	средна	въздържаност от поемане на инициатива	5
		проява на активност	
	ниска	пасивност	3
		незаинтересованост	
Отношение на съучениците спрямо детето със СОП по време на играта	позитивно	услужва с материали	8
		прояви на внимание	
	негативно	нежелание за обща дейност	2
		нетолерантност	
	неутрално	липса на комуникация	5
		безразличие	
Отношение на детето със СОП спрямо съучениците по време на играта	позитивно	услужва с материали	9
		добро настроение	
	негативно	нежелание за обща дейност	1
		недружелюбност	
	неутрално	липса на комуникация	5
		безразличие	
Взаимодействие между партньорите в групата	споделя и разменя предмети	по собствено желание	8
		с готовност	
	спазва изискванията за извършване на дейността	полага старание	7

- Игра „Дядо вади рязна“. Непосредствено преди осъществяване на същинската игра, беседвахме с учениците във връзка със съдържанието на приказката, а след това се разпределиха ролите. Резултатите от проведената беседа по отношение участието на учениците със СОП в нея се онагледяват посредством представената по-долу графика.

Играта се реализира в чисто действен план, без реплики, съобразно възможностите на децата със СОП, като съблюдавахме те задължително да участват с роля. Съдържанието на играта само по себе си приповдигна настроението на учениците и те се включиха с огромно желание, като настояваха за неколkokратно повторение на играта с различни участници по роли, поради големия брой желаещи. Интерес представляваше самото теглене на „ряпата“-експериментаторът и останалите ученици без роля, наредени в колона зад него. Това много ги забавляваше и разсмиваше. Степента на активност за участие на децата със СОП в конкретната игра се представя посредством диаграма:

- *Драматизация* на приказка, като на участниците в играта им се предостави една седмица за подготовка. При провеждане на драматизацията се следеше за проява на артистичност и правилно заучаване на репликите. При наличието на един от тези показатели се приема средна степен на успеваемост, съответно при наличието на двата показателя – висока степен. За ниска степен на успеваемост се приема липсата на посочените показатели. Резултатите от играта се представят в Таблица № 3.4.

Таблица № 3.4. *Резултати от проведената драматизация по предварително избран художествен текст*

приказка	роля, възложена на дете със СОП	степен на успеваемост /висока, средна, ниска/
„Дядовата ръкавичка „- Елин Пелин	Мишка – Л. В. /I кл./	висока
	Дядото – Г. Г. /I кл./	висока
	Дядото – И. И. /II кл./	средна
	Мишка – А. Н. /II кл./	средна
	Мечка – А. С. /I кл./	висока
	Зайо – А. С. /I кл./	висока
	Куче – С. К. /II кл./	средно
„Косе Босе „ – Ран Босилек	Лисицата – Д. И. /II кл./	висока
	Кучето – И. К. /II кл./	висока
	Кучето - А. Ж. /II кл./	средна
„Житената питка“ – Ангел Каралийчев	Внучето - Д. Д. /II кл./	висока
	Вълкът – И. И. /I кл./	висока
	Внучето – Е. Р. /I кл./	средна
	Бабата – Ю. З. /I кл./	висока
	Внучето – Е. Д. /I кл./	средна

- Игра „Госпожа Геометрия и нейните ученици“, където в ролята на Госпожа Геометрия е експериментаторът, облечен в подобаващо облекло, който от „вълшебна“ кошничка, предоставя възможност на всеки ученик да си изтегли картонче с изобразена геометрична фигура. В зависимост от изтеглените фигури се формираха отбори от равен брой участници, съответно отбор на „Квадратите“, „Триъгълниците“, „Правоъгълниците“, „Кръговете“. Позволи се на съотборниците да си разпределят задачи за изпълнение – двама изрязваха геометрични фигури, един или двама ги мажат с лепило и двама ги апликират в подходяща композиция на предварително подготвено табло. В края на играта се излъчиха победители.

Определени бяха следните показатели по отношение нивото на успеваемост:

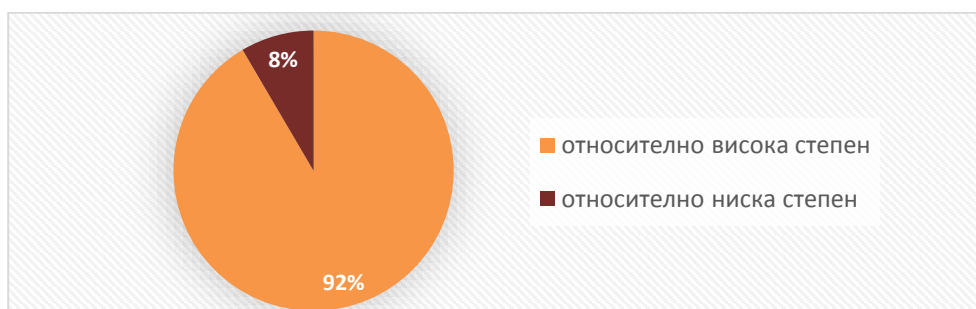
ПОКАЗАТЕЛИ	ИНДИКАТОРИ
Висока степен на успеваемост	Добро качество на изпълнение
	Завършване на поставената задача
Средна степен на успеваемост	Ниско качество на изпълнение <i>или</i>
	Недовършване на изпълняваната задача
Ниска степен на успеваемост	Липсва качество на изпълнението и довършване на задачата

Резултатите от конкретната игра се представят в поредната диаграма:

Музикална игра „Танцът на фигурките“ – отначало всяко дете танцува на фона на детска песен самостоятелно, като при смяна на мелодията и по команда на експериментатора, който е в ролята все още на Госпожа Геометрия, трябва да образуват хорце на Триъгълниците, на Правоъгълниците, на Кръговете, на Квадратите. Под въздействието на общото веселие в конкретната игра активно участваха и децата със СОП, като резултатите от водените протоколи на въпросната игра се представят графично:

Степен на активност на децата със СОП за участие в играта.

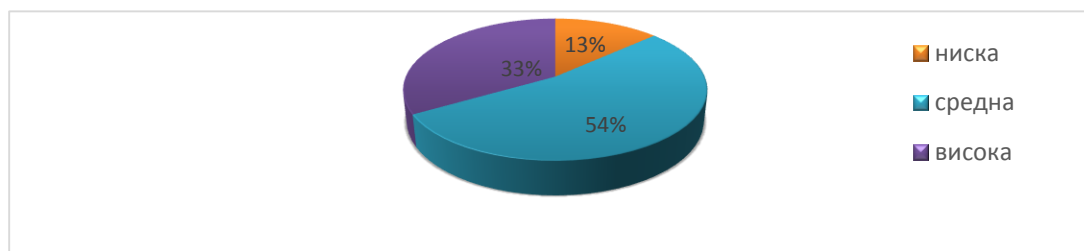
Постепенно се осъществи преминаване от творчески игри на малки групи към разширяване на групите в подвижни и колективни игри. Целеполагането на част от проведените игри изискваше беседване по въпроси и проблеми, провокиращи размисъл и споделяне на лично мнение, както и пораждаше разбиране на чуждата гледна точка, съчувствие и емпатия към другия – „различния“. В този смисъл се проведеха игрите „Опознай съучениците си“; „Нашиите емоции и чувства“; „Как се чувствам?“; „Изработване на Човече на Добрите дела“.

Реализирани бяха и следните забавни *подвижни игри* „Рибар и рибки“, „Опитай да ме разсмееш“, „Вършачката“, „Котка и мишка“ и още:

- „Верижна игра“. Резултатите от играта отчетохме по следните показатели:
- Успеваемост на ученика със СОП по отношение *правилно* посочване на цифри, букви, думи и изречения, в зависимост от проведените разновидности на играта: *висока успеваемост* – вярно назоваване на всички искани елементи;
средна успеваемост – вярно назоваване на половината от исканите елементи;
ниска успеваемост – липсват верни отговори.
- Активност на ученика със СОП за участие в подвижната игра. Важно е да се отбележи, че при неколнократните повторения на „Верижна игра“ в различните дни на посещенията ни, при учениците със СОП се отчете повишаване на мотивацията им за участие в конкретната игра.

Резултатите от конкретната игра се онагледяват в поредните графики:

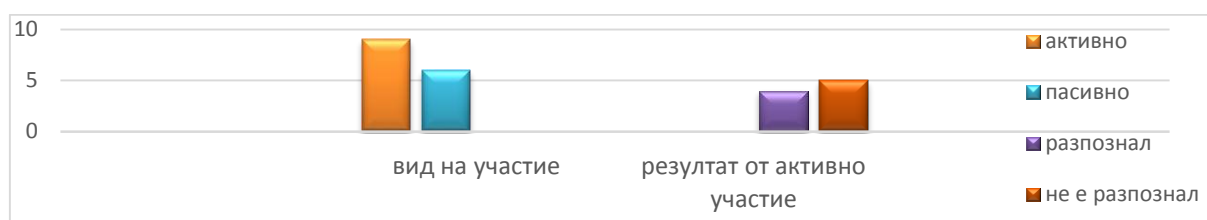
Успеваемост на учениците със СОП при неколнократното реализиране на „Верижна игра“.

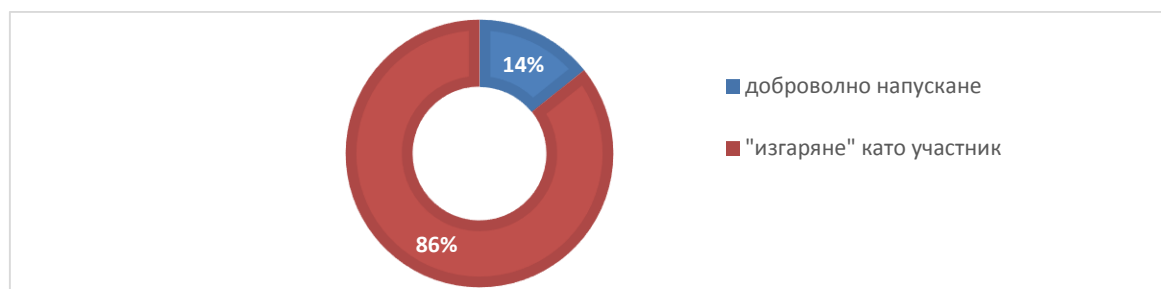
Степен на активност на децата със СОП по време на осъществяваната „Верижна игра“.

- Игра „Разпознай ме“ - една от любимите игри на изследваните ученици. Резултати от участието на децата със СОП в играта „Разпознай ме“.

- „Молекули“ – децата хаотично се разхождат из физкултурния салон. Играчите трябва бързо да се обединят по трима и да се заловят за ръце, като този който остане извън групата изгаря от играта. Причините за напускане на играта обобщаваме в диаграмата по-долу:

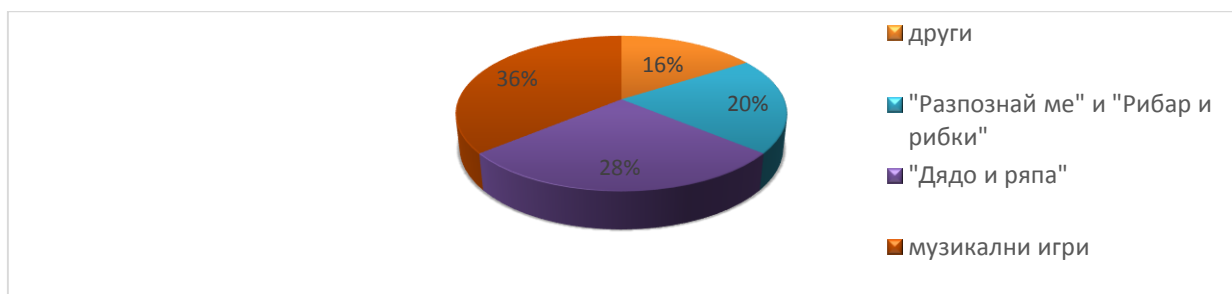
С учениците от първи и втори клас на експерименталните паралелки проведохме и игри на открито, които включваха рисуване с цветни тебешери при слънчево време и снежни игри през зимните месеци, като направа на снежен човек или снежна къщичка.

В ресурсните кабинети на две от масовите училища (V СУ „Георги Измирлиев“ и VIII СУ „Арсений Костенцев“-гр. Благоевград), в които се провеждаше експериментална работа, реализирахме *образователни компютърни игри* с деца със СОП от първи и втори клас. Възползвайки се от наличните технически средства във въпросните ресурсни кабинети, в продължение на един учебен срок, в индивидуалните занятия по български език и математика предлагаме на изследваните деца разнообразни компютърни игри, съобразно

темата на учебното занятие. За целта се използваха игри на Проект Заедно на училище, които предоставят специализиран софтуер с разнообразни игрови дейности, разделени в три модула: „Логика“, „Математика“ и „Четене“. Важно е да се отбележи, че правилата на всяка една игра се изписват (за способните да четат) и /или озвучават (за учениците, които все още не са усвоили писмената реч). Благодарение на образователните компютърни игри, при които се предоставя възможност за повторение на конкретни действия и операции и интеракции, стимулиращи ученето, се отчете повишаване нивото на активност в учебните занятия, както и формиране на трайни знания у изследваните деца със СОП.

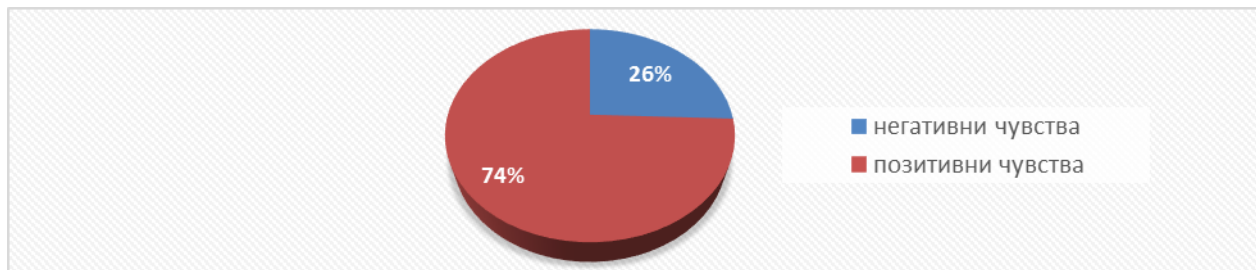
Реализираха се още игрите „Разкажи за своята мечта“ – децата се залавят за ръце в кръг, затварят очи и за миг си представят, че се намират на друго място - в Страната на мечтите. След няколко минути отварят очи и всеки от тях разказва накратко къде се е „понесъл“ мислено. Още една подобна игра се разигра неколkokратно в експерименталните класове – „Какво правих вчера?“. Децата се подреждат в кръг насядали на столовете си, като експериментаторът с парцалена кукла в ръка разказва за своя вчерашен ден накратко, след което предава куклата на седящия до него участник, който на свой ред също разказва за случилото се в отминалия ден. Куклата се предава на седящия отляво, докато всеки от играещите вземе участие. Целта на подобни игри е опознаване между съучениците, споделяне наглас собствени мисли и намерения, търпеливо изслушване на другия, възпитаване в уважение към чуждото мнение, откриване на общи интереси и желания и т.н. Трябва да се отбележи, че една част от децата, сред които и тези със СОП не бяха словоохотливи в началото на подобни игри и се налагаше експериментаторът да провокира интерес у участниците чрез много целенасочени въпроси и поощрения. Постепенно с всяко следващо прилагане на игрите участниците се отпускаха и разказваха повече подробности, излагайки свободно собственото мнение.

В края на Формиращия етап на педагогическия експеримент играехме игри по избор на децата със СОП от тези, които им бяхме предлагали до момента. Резултатите от подбора на конкретни игри на децата със СОП представяме в следващата графика:

Всеки ученик получи по едно бяло правоъгълно листче, на което да опише с една или повече думи чувството, което изпитва в настоящия момент (на

раздяла при окончателно приключване на експеримента). Една част от момичетата предпочетоха да нарисуват чувствата си, представяйки ги в цветни форми (сърце, цвете, облак) посредством асоциации. Получените резултати са обобщени в диаграмата по-долу:

Важно е да се отбележи, че негативните чувства на учениците се дължат на раздялата ни и приключването на забавните игри.

В резултат на реализирания развиващ етап от педагогическия експеримент са изведени следните **изводи**:

- Високата активност на учениците в норма за участие в игрите повишава активността за участие и на детето със СОП;
- Активността на участие на децата със СОП е най-висока при музикалните и подвижните игри в сравнение с творческите и дидактичните игри;
- Учениците от първи и втори клас на масовото училище проявяват желание за общуване и сътрудничество със съучениците си със СОП, демонстрирайки позитивно отношение спрямо тях, при условие че бъдат стимулирани и насърчавани към подобни прояви;
- Голяма част от децата със СОП се въздържат от вземане на отношение по време на беседа, но са склонни да изразят мнение, когато биват попитани директно, въпреки че отговорите им често са лаконични.
- Когато в масовия клас съществува позитивно настроение, разбирателство, сплотеност, то детето със СОП се чувства прието, удовлетворено от себе си и е стимулирано да участва активно;
- Игрите, изискващи физическа близост, както и тези за общуване и опознаване, подпомагат процеса на приобщаване и стимулират създаването на трайни игрови контакти;
- Добре организираната и съдържателно наситена игрова среда спомага за нравственото възпитание на учениците в норма, в чийто клас се обучава „по-различен“ техен връстник, което способства за осъществяване на приоритетни прояви като проява на загриженост, проява на съчувствие, оказване на помощ, готовност за сътрудничество, което повишава равнището на социално развитие, включително и на ученика в норма.

В четвърта точка от емпиричната част на дисертационния труд се предлага **„Теоретико-приложен модел на педагогическото изследване“**, където се предлага модел за организация на игровата дейност за стимулиране социалното развитие на детето със СОП в общата образователна среда.

Участието в социални взаимодействия, каквито са игрите, спомага за формиране у детето със СОП на проява на чувствителност към останалите членове на групата, което е в пряка връзка с емпатията, общуването, приобщаването към групата, а оттам и с повишаване равнището на социално развитие. Правилният подбор на игри е от изключително значение за реализиране на същинската част на експерименталната дейност. В „чист“ вид, на база на разгледаните връзки между социално развитие и компонентите му, схематично могат да бъдат представени по следния начин:

Същинската опитна работа се реализира в три стъпки.

Първа стъпка:

- Прецизен подбор на игри на базата на педагогически наблюдения, отчитане спецификите на детето със СОП и възрастовите особености на учениците в норма.
- Създаване на игрова среда и умело мотивиране на учениците за активно участие в предстоящите игри.
- Целенасочено поддържане активността на участие.

Втора стъпка:

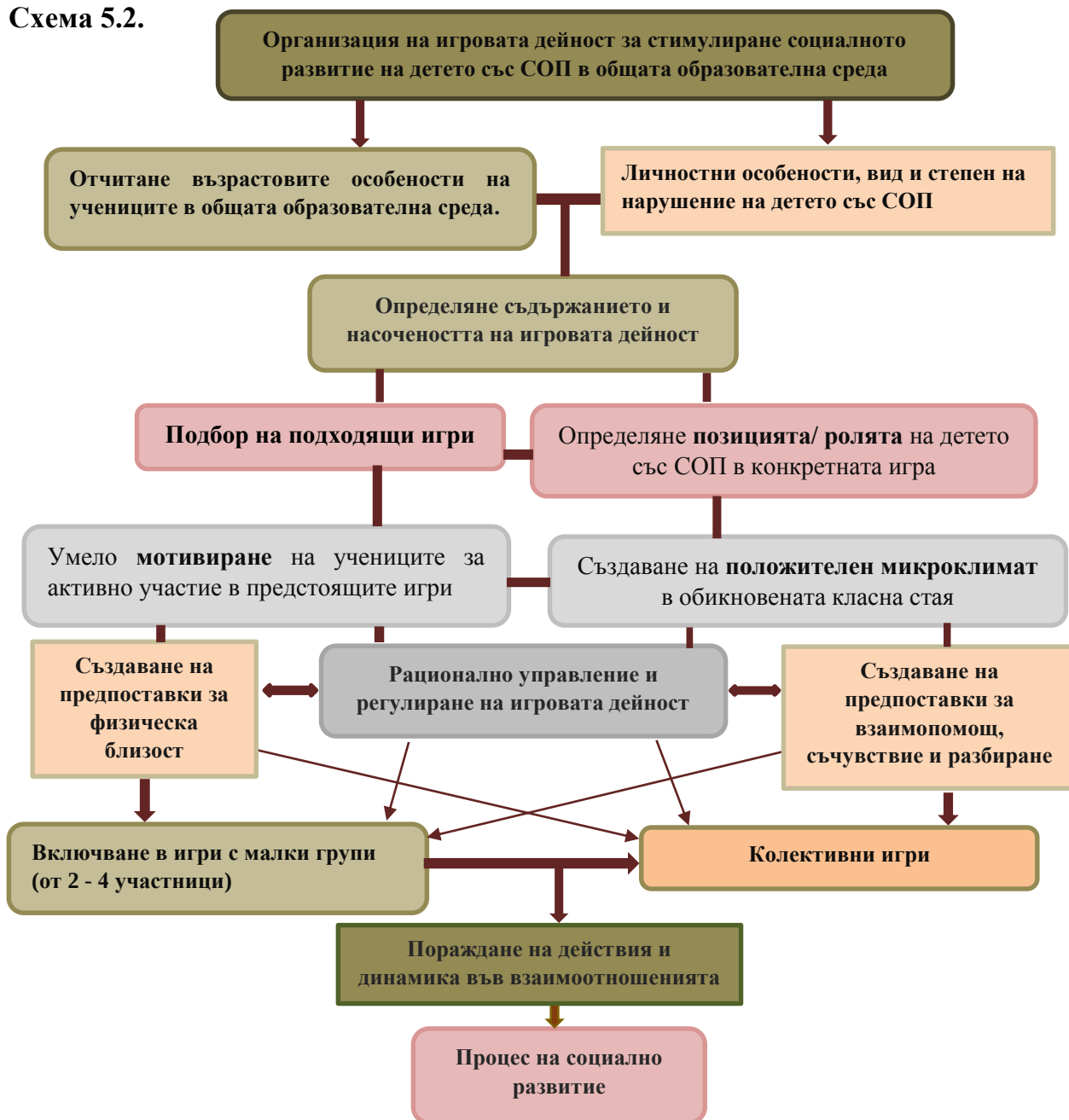
- Осигуряване възможност за междуличностни интеракции.
- Създаване на позитивно наситена атмосфера.
- Формиране умения за взаимопомощ.
- Формиране и развитие на умения за работа в екип.

Трета стъпка:

- Изграждане на умения за спазване на правила.
- Увеличаване броя на децата в игровата група.

Предлагаме теоретико-приложен модел (*схема 5.2.*) за организиране на игрова дейност в обикновения клас на масовото училище.

Схема 5.2.

Моделът очертава възможност за планиране и организиране на подходяща игрова среда, в която умело да бъде включено, обучаващото се в масовия клас дете със СОП, чрез активното си участие в игрови дейности, където целта е постигане на ефективна социализация и интеграция, водеща към повишаване равнището му на социално развитие. Акцент се поставя върху целенасоченото формиране на положителни отношения между децата, посредством планомерна организация на игровата дейност. Посоченият модел не може да се свърже само с отделни учебни дисциплини, занятия или учебно съдържание. Необходимо е да се припомни, че естеството на играта не допуска използване на принуда.

На базата на взетите предвид особености на детето със СОП и възрастови особености на учениците в норма е необходимо внимателно обмисляне на избор на игри от страна на учителя и начина им на провеждане, за да се постигнат желаните резултати. От изключителна важност, преди провеждане на игрови дейности в обикновения клас, е *мотивирането* на учениците за участие и създаване на положителен общ емоционален фон. Игровият интерес мобилизира децата за активно участие. Наред с посоченото е необходимо поддържане активността на учениците до края на самата игра.

Създаването на предпоставки за физическа близост и взаимопомощ в игровите дейности и отговорното изпълнение от учениците е пряк път към възпитаване у тях на доброжелателност, търпимост, толерантност, съпричастност и пр. Възникването на симпатии е необходим етап по пътя за формиране на сложни социални чувства и хуманни отношения между малките ученици, защото те представляват преход към висши прояви на социални преживявания. Създаването на реални взаимоотношения допринасят за постепенна поява на по-развити форми на социализиране при детето със СОП, под въздействието на които то става член на детското общество, действайки в него, зависещо от него, подчиняващо се и т.н.

Степента на организиращото влияние на играта зависи в голяма степен както от рационалното управление и регулиране на игровата дейност, така и от характера на ръководене на учениците. Управлението на системата от взаимоотношения между децата е основно средство за предотвратяване на противоречия между детския колектив. Благодарение на връзките, възникнали по повод на играта детето със СОП обогатява социалния си опит и усвоява нови умения за общуване и установяване на контакт с връстници и възрастни. При ежедневна игрова практика то има възможност да опознава и общува с голяма част от своите съученици, както и да получава подкрепа от тях по време на игра, което му позволява да ги вижда от друг ъгъл, създава си мнение, относно това кое е добро, кое лошо, правилно и неправилно и т.н. Взаимодействията, възникнали в игровия процес оставят своя отпечатък и след това – в реалната ситуация. Включването на детето със СОП в подходящи по вид и съдържание игри, в които то участва активно, заедно със своите връстници в норма обогатява опита му в различни форми на поведение, собствени и на околните, чиито прояви то наблюдава и осмисля в определена степен.

Отношението към първоначално игнорираното дете/ деца е възможно да се формира, но това изисква специално „обучение“. В самото начало е добре детето със СОП да бъде включвано в игри с по-малки групи (до четирима участници), където задачите са точно и ясно разпределени, тъй като по този начин му се предоставя възможност за поемане на отговорност и полагане на старание от своя страна при изпълнение. На игровите партньори се предоставят общи материали за работа, като от тях се изисква да си служат с вербална и невербална комуникация, да си сътрудничат и да разменят идеи помежду си в търсене на единно решение и компромисни варианти. Важно е да се отбележи, че натрупването на приятни преживявания при игрово общуване с даден партньор формира пътища към пораждаване на симпатия и доброжелателност.

Приетото в малки групи дете със СОП е удачно да се включва в разширяваща се група (от по седем-осем участници) и в колективни игри. Явява се необходимост от външни стимули като насочване вниманието на децата по време на игра към преживяванията на заобикалящите го другарчета, беседване по повод на изкуствено създадени ситуации и даване на нравствена оценка, изискваща съчувствие. Под влияние на колективната игра е напълно възможно да се възпитават високо нравствени норми на поведение, които постепенно се пренасят и зад пределите на играта, ставайки норми на поведение въобще. Ръководството на играта е свързано с откриване на възможностите, които тази дейност предоставя за социално развитие на децата от начален етап на основната образователна степен.

Проведеният педагогически експеримент доказва, че постепенното включване на детето със СОП в подходящо организирани игрови дейности на обикновения клас подпомага процеса на приемане и приобщаване, спомага за усвояване и развитие на умения за общуване, на игрови умения, умения за работа в екип и проява на разбиране, взаимопомощ и толерантно отношение спрямо „различните“ съученици, което на свой ред повишава нивото на социално развитие на детето със СОП и като краен резултат се отразява върху цялостното развитие на неговите съученици, приобщавайки го към себе си.

Контролен етап „анализ на резултати от реализирания педагогически експеримент“ се проведе през периода септември 2017 – януари 2018 година. В посочения етап от емпиричното изследване взеха участие учениците от двете обособени групи - контролна и експериментална. Използвани са методите на изследване, приложени в констатиращ етап на педагогическия експеримент. Статистическата обработка на получените резултати е извършена с „One – Sample T test “ - SPSS ver.17. Анализът е съобразен с характера на получените данни. Използван е анализ за проверка на статистически хипотези за разлика между две средни аритметични стойности при независими извадки, статистически таблици.

Подбраните методи на изследване не обследват изцяло компонента социално развитие, поради голямата му обхватност. Сравнителното изследване се реализира в рамките на експерименталната (ЕГ) и контролната група (КГ) –

независима непредставителна извадка, като се отчитат резултатите от констатиращ и контролен етап на емпиричното изследване на посочените индикиращи компоненти на социално развитие.

Обобщените емпирични данни на експерименталната група при контролен етап на педагогическото изследване, относно Фактор А (общителност) се представят в графиката по-долу:

Графика № 15 *Резултати на ЕГ при констатиращ и контролен етап, относно Фактор А (общителност).*

В констатиращ етап равнището на двустранна критична област (2-tailed) е 0,340. В Таблица № 4.1. са представени средни аритметични стойности на резултати на ЕГ при контролен етап, където $\alpha = 0,03$ т.е. съществува статистически значима разлика между двата етапа. Равнището на значимост е по-малко от α и за вярна се приема алтернативна хипотеза.

Таблица № 4.1.

	Test Value = 2.87					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
Общителност: ЕГ - контролен етап	-3,513	14	,003	-,937	-1,51	-,36

В Графика № 16 са представени обобщените резултати от контролна група (КГ). Графика № 17 изобразява сравнителен анализ между двете групи при контролен етап.

Графика № 16 *Резултати на КГ при констатиращ и контролен етап, относно Фактор А (общителност).*

Графика № 17 Резултати на ЕГ И КГ при контролен етап, относно Фактор А.

Получените емпирични данни за ЕГ, относно Фактор I (чувствителност) при контролен етап на педагогическото изследване са представени в Графика № 18.

Графика № 18 Резултати на ЕГ при констатиращ и контролен етап, относно Фактор I (чувствителност).

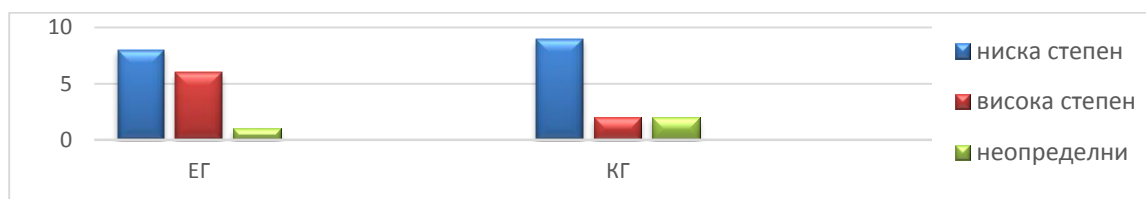
По отношение на Фактор I-Чувствителност при констатиращ етап равнището на двустранна критична област (2-tailed) е 0,346. Таблица № 4.2. представя средна аритметична стойност на ЕГ между констатиращ и контролен етап, която сочи $\alpha = 0,01$ или съществува статистически значима разлика между двата етапа, където равнището на значимост е по-малко от α и за вярна се приема алтернативна хипотеза.

Таблица № 4.2.

	Test Value = 2.40					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
Чувствителност: ЕГ - контролен етап	-2,982	14	,010	-,867	-1,49	-,24

Съобразно получените резултати за ЕГ размера на ефекта е 0,87, което сочи промяна в нивото на чувствителност.

Графика № 20 Резултати на ЕГ и КГ при контролен етап, относно Фактор I.

Анализираните резултати по отношение на Фактор G (отговорност) установяват че $\alpha = 0,015$ т.е. съществува статистически значима разлика между двата етапа. Равнището на значимост е по-малко от α и за вярна се приема алтернативна хипотеза. Съобразно получените данни за ЕГ размера на ефекта е 0,53, което сочи повишаване стойността на фактор Отговорност. Прави впечатление, че размера на ефекта е по-голям при ЕГ по време на контролен етап, в сравнение с КГ при същия етап.

Таблица № 4.3.

	Test Value = 1.93					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
Отговорност: ЕГ - контролен етап	-2,786	14	,015	-,530	-,94	-,12

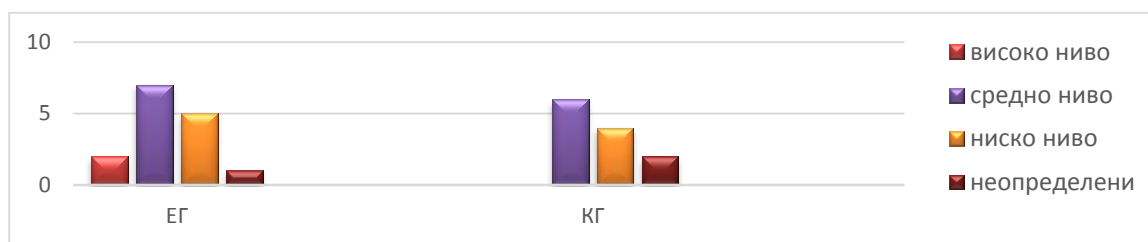
В Графика № 21 се онагледяват сравнените данни на ЕГ между двата етапа на емпиричното изследване.

Графика № 21 Резултати на ЕГ при констатиращ и контролен етап, относно Фактор G (отговорност).

Резултатите при контролен етап между двете групи (ЕГ и КГ) са представени в графиката по-долу:

Графика №23 *Резултати на ЕГ и КГ при контролен етап, относно Фактор G.*

Размерът на ефекта е по-голям при децата със СОП с ниска степен на нарушение (главно при децата със специфични нарушения в училищните умения).

Резултати от педагогическото наблюдение по време на контролен етап

В края на педагогическия експеримент отново се проведе педагогическо наблюдение и изготвяне на протоколи по Таблица № 3 (вж. *Точка 3.1. от трета глава на ДТ*). Данните на ЕГ и КГ са представени графично. Сравнителният анализ сочи понижаване броя на пасивните деца със СОП по време на учебния час при ЕГ, както и отсъствие на конфликтни взаимоотношения между съученици със СОП. Повишава се броят на учениците с равнопоставени взаимоотношения и в позиция на подражаващ.

Графика № 36 *Резултати по първи критерий от изготвяните протоколи за ЕГ и КГ при констатиращ и контролен етап на емпиричното изследване.*

По отношение на КГ при констатиращ и контролен етап не се отчитат особени размествания по първи критерий (участие по време на учебния час). Констатира се повишаване броя на учениците със СОП, които участват активно в определени учебни предмети, главно по физическо възпитание и спорт, изобразително изкуство и музика. По време на експерименталната работа се установи, че голяма част от децата със СОП (52 %) участват активно в учебните часове по физическо възпитание и спорт, изключение правят една част от децата от аутистичния спектър, както и тези с ХАДВ .

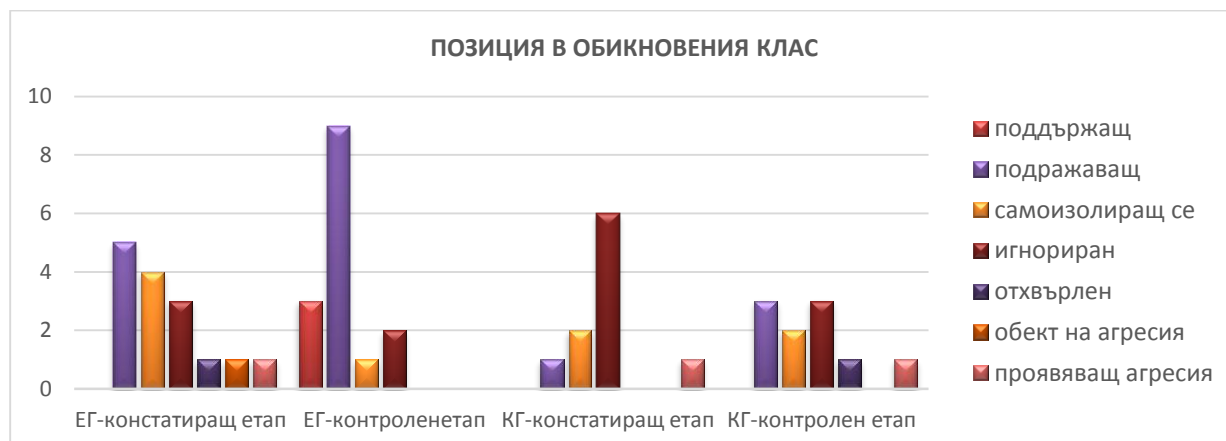
Прави впечатление, че при ЕГ намалява броя на учениците със СОП в конфликтни взаимоотношения със свои съученици. Обобщените данни се онагледяват в представената по-долу графика:

Графика № 37 *Резултати по втори критерий от изготвяните протоколи за ЕГ и КГ при констатиращ и контролен етап на емпиричното изследване.*

Сравнителният анализ между ЕГ и КГ при констатиращ и контролен етап по трети критерий (позиция в масовия клас) сочи, че конфликтните взаимоотношения и вербалната и невербална агресия се ограничават в определена степен. Благодарение на опитната работа, където се предоставяше възможност за работа в малки и по-големи групи, разчупване на стереотипното взаимодействие между съучениците, позволи опознаване личностните качества и черти между тях и спомогна за установяване на поносими и равнопоставени взаимоотношения. Разбира се, все още има какво да се желае по отношение преодоляването и превантивните мерки, относно нетолерантното и грубо отношение между съученици, но чрез приложените игрови дейности в експерименталните паралелки се поставиха първи стъпки към положителна промяна.

Графика № 38 *Резултати по трети критерий от изготвяните протоколи за ЕГ и КГ при констатиращ и контролен етап на емпиричното изследване.*

Анализът на резултатите, получени при статистическа обработка на данните, сочи повлияване на изследваните деца със СОП в различна степен. В най-голяма степен са повлияни децата с леки интелектуални нарушения – тези със специфични нарушения в училищните умения и със сензорни увреждания. Децата със СОП от експерименталната група разшириха кръга от съученици, с които общуват по време на междучасия. Констатира се още преобладаване на равнопоставени взаимоотношения между децата със СОП и техните връстници в норма. Отчита се проява на отговорност при изпълнение на поставените от учителя задачи.

ИЗВОДИ

1. Застъпването на играта в учебно-възпитателния процес е продиктувано от стремежа за разширяване алтернативите за деца със СОП. Посредством прилагането на подходящо подбрани и разработени различни по вид игри се постига стимулиране активността на децата със СОП, повишава се взаимният интерес между съучениците, поражда се желание за опознаване, общуване и участие в екипни дейности, което от своя страна подпомага процеса на социално развитие на децата в общата образователна среда.

2. Организираната игрова среда в условията на масовото училище оказва положително влияние върху децата със СОП и повиши съществено стойностите относно фактор *общителност*, *чувствителност* и *отговорност*.

3. При експерименталната група (ЕГ) деца със СОП стойностите на *общителност*, *чувствителност* и *отговорност* са по-високи при контролен етап на експеримента в сравнение с децата със СОП от контролната група (КГ) по време на същия етап.

4. При децата от ЕГ в контролен етап се отчита положително разместване в позицията им в масовия клас, което ясно проличава и в позитивните взаимоотношения с връстниците.

5. Положителната тенденция в динамиката на *общителността*, *чувствителността* и *отговорността* при децата със СОП е повлияна от стимулиращите фактори на подкрепящата социална среда в условията на масовото училище и съдейства за емоционалното им благополучие и оптимизиране като цяло на възпитателно-образователния процес.

6. Анализът на резултатите от цялостното теоретико-емпирично изследване установи, че може да бъде потвърдена предварително формулираната хипотеза.

7. Теоретико-приложният модел е ефективен в условията на интегрирано обучение в масовото училище при установените от педагогическо гледище параметри на позитивно развиващата се подкрепяща среда и съдейства за социалното развитие на децата със СОП в първи и втори клас, повишавайки тяхната активност, общителност и отговорност в значителна степен.

8. Ефективността на предложения теоретико-приложен модел се потвърждава от проведения тригодишен експеримент, което ни дава основание да го препоръчаме в практиката на началните учители и възпитатели в масовото училище, където се обучават деца със СОП.

ПРЕПОРЪКИ

1. Задължително да се отделя време от всички специалисти за целенасочено наблюдение и изучаване особеностите в поведението на детето със СОП в масовия клас и търсене на алтернативни средства за подпомагане процеса на приобщаване.
2. За формирането и развитието на емпатията, общуването, отговорността, работата в екип и социалната активност на детето със СОП е необходимо да се използват възможностите, които предоставя играта във всичките си разновидности. Особено полезни в тази връзка са музикалните и ролевите игри. За постигане на по-голяма ефективност е добре да се предвижда и реализира беседа с цел постигане на определени възпитателни задачи, непосредствено преди прилагане на различни творчески игри (рисувателни, музикални, ролеви, драматизации и др. п.).
3. Подходящо за децата със СОП от първи и втори клас на масовото училище е да бъде предоставян по-широк обseg за развитие на игровите им умения и на тази основа обогатяване на социалния им опит. В този смисъл намираме за подходящо провеждане на повече извънкласни дейности сред природата, в кътове за игри, посещения на спортни и детски площадки, участия в културни мероприятия и др. п., където на децата със СОП да се предоставят множество възможности за изява и общуване с деца на различна възраст, както и с възрастни.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Важно е да се осъзнае възпитателната роля на играта, правеща процеса на обучение много по-пълноценен и забавен, както за децата, така и за педагозите. Играта в училище по време на учебните занятия не бива да бъде самоцел, но трябва да бъде умело прилагана и провеждана, за да се осигури ефект на приобщаване и социализиране не само на децата със СОП, но и на всички инертни и отхвърлени деца. Необходимо е да бъде използвана за опознаване на света не само от детето със СОП, но и от неговите връстници, с които то ежедневно се среща, опознава, общува. В този смисъл игровата дейност предполага социалното развитие на всички деца, участващи в процеса, давайки им възможност за опознаване на социални и нравствени модели при навлизане в реалността. Провеждането на игри под умелото ръководство на учителя предполага приемане и разбиране на децата със СОП от своите съученици в норма. Разбира се, отношението няма да бъде еднакво към всеки ученик със СОП и ще зависи от вида и степента на увреждането му, а също от неговите комуникативни умения и личностни качества, но играта ще спомогне за по-достъпно и пълноценно опознаване на заобикалящия свят и за повишаване на знанията и уменията. Колкото и минимална да е ползата за детето със СОП рано или късно, все ще се отчете развитие в определена степен.

Изследването на социалното развитие на детето със СОП от една страна и играта, допринасяща за тази цел от друга страна са два актуални сами по себе си, а и като цяло проблеми в теорията и практиката. Опитът да се разгледат обстойно в настоящата разработка е акцентиране върху необходимостта от подкрепа и приобщаване на детето със СОП към средата от неговите връстници и на тази основа развитие на социалните му и индивидуални личностни умения и качества. Съществена част от изследването бе установяване наличието и нивото на компонентите, сочещи социално развитие, на параметрите, в които се намират и влиянието, което оказват интерактивните проекции на видовото разнообразие от игри върху тях.

Създаденият теоретико-приложен модел е ефективен в условията на интегрираното обучение в масовото училище при установените от педагогическо гледище параметри на позитивна социална подкрепяща среда. Моделът е рамката, в която се вмъква нужното съдържание и компетенции, личният опит и професионализъм, за които той е широко отворен. Той показва, че децата и организираната игрова среда са комплекс, а отношението между тях е динамично и посредством умелата ръководна роля на учителя се променя в позитивна посока.

Проведеният педагогически експеримент и получените от него резултати потвърждават предварителните ни очаквания, формулирани от нас в заявените цел, задачи и работна хипотеза на изследването. Направеното изследване не претендира за изчерпателност, тъй като не са обхванати всички групи деца със

СОП, но представените резултати и направените на тяхна основа изводи и препоръки, претендират за достоверност и надеждност, поради факта че за конкретния период са обхванати всички деца със СОП в първи и втори клас на масовото училище в областния град, а също от съседни на него населени места и непрекъснатата експериментална дейност. Дисертационната разработка е опит да се предложи още едно решение на проблема за социалното развитие и приобщаването на детето със СОП към общността на своите връстници в условията на масовото училище, както и да се привлече вниманието на педагозите към ролята и мястото на алтернативните средства на обучение и възпитание, каквото безспорно е играта, а също към статуса, правата и ролята на лицата с увреждания в целия глобален свят.

ПРИНОСИ

1. Очертани са идеи и са предложени практически насоки за ефективно удовлетворяване на специалните образователни потребности и подпомагане процеса на социално развитие на детето със СОП в общността на връстниците в норма.
2. Създаден е теоретико-приложен модел за организация и реализация на игровата дейност, стимулираща социалното развитие на детето със СОП в условията на интегрирано обучение.
3. Експериментално потвърдени са възможностите на играта за социално развитие на децата със СОП в общата образователна среда. Доказана е статистически значима разлика по отношение компонентите активност, чувствителност, общителност и отговорност.
4. Предложена е методика за професионално сътрудничество на учителя на класа с ресурсния учител и тяхната съвместна дейност, относно планирането на образователни цели, организация, реализиране на педагогическо взаимодействие, текущо наблюдение и оценяване прогреса на децата със СОП.
5. Реализирани са успешни игрови дейности с ученици от I и II клас на масовото училище с доказана ефективност.
6. Показана е необходимостта от разчупване стереотипите в учебно-възпитателния процес, посредством прилагане на повече и разнообразни средства, подходи и методи за подпомагане процеса на приобщаване на „различните“ деца към средата от връстници, обучавани в масовото училище.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Стойчева, Р. (2014). Играта като корекционно-развиваща дейност при децата със специални образователни потребности. Годишник. Книга 2, Югозападен университет „Н. Рилски“, Благоевград
2. Стойчева, Р. (2015). Ролята на подвижните игри в процеса на социализация на децата с умствена изостаналост. „Лаборатория за наука“, УИ, Благоевград
3. Стойчева, Р. (2016). Игровата дейност на учениците със специални образователни потребности в общата образователна среда. *International Journal: IJK*, V, Skopje
4. Стойчева, Р. (2017). Развиващи функции на творческите игри при децата със специални образователни потребности. *Knowledge, ikm, Scientific papers*, Vol 16.2, Skopje
5. Стойчева, Р. (2017). Ролята на играта в процеса на социална интеграция на учениците със специални образователни потребности в общата образователна среда. *Language and Education*, Issue (6) 2, Volume 31, Taylor & Francis
6. Стойчева, Р. (2017). Играта в семейството като средство за подпомагане процеса на социално развитие на детето със специални образователни потребности. Сборник научни трудове от XXVI Международна научна конференция за млади учени, Издателство: Авангард прима, София
7. Стойчева, Р. (2017). Образователните компютърни игри като средство за обучение на ученици със специални образователни потребности. докторантски сборник „Педагогически опити“ Том I, УИ „Неофит Рилски“, Благоевград